

STRUKTURNÍ A PROMLUVOVÉ JEVY V NÁŘEČNÍ SYNTAXI

V některých referátech pro syntaktické symposion se v souvislosti se zaměřením na problémy větného typu zdůrazňuje vedle požadavku nalezení relevantních distinktivních prvků, jimiž se jedna větná struktura liší od druhé, také potřeba odlišit jevy strukturní (systémové) od jevů promluvových. Tento požadavek zvláště naléhavě pocítujeme při zpracovávání syntaxe místního nářečí.

I když nářečí tvoří s národním jazykem jednotku a je vlastně jeden z jeho systémů, studuje se skladba dialektu jako skladba osobitého jazykového útvaru, jenž má své vlastní rysy. Též v materiálech tohoto symposia se připomíná, že nářeční věta má zároveň s rysy systémovými i znaky vyjadřování mluveného. Postihnout podstatu nářeční skladby znamená oddělit z nářeční promluvy jevy strukturní od jevů plynoucích z toho, že nářečí je útvar toliko mluvený.

Systémovost nářeční skladby a výhradní mluvenost nářečních promluv nestojí proti sobě, nýbrž na sebe působí. Mluvenost je příčina mnohých systémových jevů.¹ A tak je nářeční skladba charakterizována nejen systémovými zvláštnostmi ve významosloví (rozdíly ve významech pádů, ve významu i vazbě předložek), zvláštním souborem spojek, spojovacích prostředků i modálních částic a konečně některými svébytnými typy nářečních vět (zejména typy vět vyjadřujících děje bezagentní nebo vět s dějem pojatým deagentně), nýbrž též dalšími prvky, jež nejsou vlastní toliko místnímu nářečí. Jde o takové rysy, jež spíše oddělují nářeční skladbu od jazyka psaného a jež ji spojují se skladbou běžně mluveného jazyka. V nářečí však některé tyto prvky mají charakter už hotových ustálených systémových prostředků. Např. paratactické spojování vět k vyjádření subordinačních myšlenkových vztahů představuje v nářečí patrně takové ustálené souvětne schéma, jakým je v jazyce psaném podřadné souvětí s podřadicím spojovacím prostředkem. Je nyní na exploračtorovi, aby nejen vydělil jevy promluvové, ale aby také ukázal, které z těchto původem promluvových jevů nabyly povahy systémové.

Je třeba si uvědomit, že se promluvové jevy vyskytují i ve spisovném jazyce psaném; zde však zaujímají zcela jiné místo. Jejich užití je v naprosté většině motivované, často jde o jevy nestrukturní.

Plným právem byl zamítnut metodický postup, při němž se srovnávala nářeční skladba se skladbou spisovného jazyka (tedy vlastně se skladbou jazyka psaného). Z takového srovnávání totiž vycházely jako systémové ty konstrukce a větné typy, které se našly jako běžné i v jazyce spisovném, a ty větné

¹ Jan Chloupek, *O specifičnosti nářeční skladby*, sb. *Otázky slovanské syntaxe*, Praha 1962, 328.

a souvětňné typy, které se jevíly jako porušení ustálených konstrukcí známých ze spisovného jazyka, byly vykládány jako prvky promluvové.

Zdá se, že by byl metodicky oprávněný a zcela dostačující postup, který by srovnával nářeční skladbu se skladbou jazykových útvarů běžně mluvených, neboť se dá předpokládat, že mluvenost v nářečí i v oněch běžně mluvených útvarech je podmíněna týmiž činiteli. Shody, které by z takového srovnávání vyplynuly, bylo by pak možno považovat za rysy promluvové. Tu je však nutno znovu připomenout, že promluvové jevy v nářečí mají jiné postavení v systému jazyka než promluvové prvky mluveného jazyka spisovného. Promluvové jevy spisovného jazyka mluveného lze klást do opozice k jevům jazyka psaného, kdežto v nářečí takovou opozici postrádáme.

Ostatně k zmíněné ideální komparaci nedostává se nám dosud důkladného zpracování skladby mluveného jazyka (spisovného nebo obecného nebo interdialektu). Z nouze se zatím pracuje tak, že zápisy nářečních konstrukcí srovnává explorátor se svým jazykovým povědomím, že hodnotí nářeční jevy na pozadí svého povědomí mluvené podoby spisovného jazyka. Že se v tomto případě někdy nevyhne subjektivnímu hodnocení, je ovšem pochopitelné. Tento postup není však neplodný a v naší badatelské praxi přináší jisté úspěchy. Je-li navíc explorátor aktivním uživatelem nářečí, může-li být sám sobě informátorem, je dán další předpoklad, aby spolehlivěji vedl hranici mezi jevy systémovými a jevy promluvoými. Avšak žádný z těchto postupů ještě nezaručuje, že se nám do popisu nářeční skladby nedostane i prvek individuální, patologický. Malý počet dokladů nemusí tu být spolehlivým varovným signálem.

Naskýtá se ještě otázka, zda by nebylo možno vyvolat takovou situaci, aby mluvčí přednesl jistou menší výpověď za okolností, za nichž by působení promluvoých faktorů bylo co nejmenší. Znamenalo by to vyloučit zejména nedostatek větné perspektivy, výrazné citové zaujetí, nepřipravenost. Dobře si uvědomuji, že pro nářečního mluvčího nikdy nevytvoříme stejné podmínky, jaké má člověk dávající svým myšlenkám podobu psanou, a jsem si zcela vědom toho, že dále uváděný postup může být nanejvýš postupem pomocným. Několikrát jsem přiměl informátora, aby opakoval nějaký krátký úsek svého projevu — větu, kratší souvětí. Bylo až překvapivé, jak nápadně často informátor v opakované větě nebo souvětí odstraňoval všechny prvky, které pramenily z mluvenosti primárního projevu a které v nářečí nezobecněly. Vždy se pak „opravil“ tam, kde užil jevů nahodilých, event. patologických.

Plným právem se může namítnout, že se v projevu uměle opakovaném, „připraveném“, v daleko větší míře začne uplatňovat informátorova znalost spisovného jazyka psaného. Skutečně je třeba přiznat, že se tento experiment u některých osob rovná komparaci mluveného nářečního projevu s psaným projevem spisovným. Reakce nářečních vyprávěčů se tu značně různí, a proto je třeba považovat tento postup vždy jen za pomocný, nikoli za hlavní.

Už na začátku jsem uvedl, že mnohé nářeční konstrukce svým původem promluvového charakteru jsou tak spjaty se systémem nářečí, že je nemůžeme považovat za nesystémové. V nářeční skladbě by se měly rozlišovat vlastní promluvové jevy (uvolněnost stavby větné konstrukce, některé případy elipsy,² některé případy nemotivovaného opakování větných částí, existence

² V. Michálková, *K interpretaci nářeční věty*, v tomto sborníku.

prostředků kontextově navazovacích aj.) od velmi hojných jevů od původu promluvových, jež však už jsou součástí nářečního systému. Odlišujícím kritériem mezi nimi by bylo to, zda pro řadu výpovědí nebo konstrukcí je možno nalézt společný vzorec tvoření a zda se podle tohoto vzorce tvoří výpovědi zcela běžně, se samozřejmou obvyklostí.

V nářeční syntaxi se běžně setkáváme s útvary, na nichž se na první pohled odrážejí promluvoví činitelé. V daném nářečí mají však některé tyto útvary takové místo jako kterýkoli jiný větný typ nebo větná konstrukce. (Kdyby měl mluvčí možnost vyjádřit se písemně, pravděpodobně by se této konstrukcí vůbec nevyhnul.)

Tak např. v lašských nářečích lze zachytit zvláštní větné konstrukce s přivlastkovým určením charakterizujícím substantivum nějak početně. Ve spisovném jazyce odpovídá těmto konstrukcím shodný adjektivní anteponovaný přivlastek. Srov. např. *to by ňezrobil synek dvacet let, zabili c'elitko štyřycet kilo taka ropka ze šedesat let iže k ňemu; kupili chaľupu z'ura na z'uru* × spis. *to by dvacetiletý hoch neudělal, porazili čtyřicetikilové tele, asi šedesátiletá žena jde k němu.*

Kdybychom měli vyložit vznik této konstrukce, konstatovali bychom, že tu šlo pravděpodobně v důsledku nejasné větné perspektivy o nemotivované dodatečné přičlenění samostatné věty (*zabili c'elitko, štyřycet kilo mĵelo*), jež se po elipse přísudkového slovesa intonačně začlenila do předcházející věty a s ní tvoří jeden syntaktický celek. Jakkoli by se zdálo, že jde o víceméně náhodné, individuální porušení ustáleného schématu, máme před sebou větný model (ustálenou variantu větného modelu), jenž by byl na pozadí spisovného jazyka psaného, ale i mluveného, klasifikován patrně jako zvláštnost, nepravidelnost větné stavby. O tom, že běží o jev strukturní, přesvědčuje nás větší množství dokladů stejného nebo značně podobného typu, dále vlastní povědomí o možnosti tvořit běžně věty této konstrukce a konečně to, že mluvčí dával větám tutéž podobu, i když je opakoval, tedy formuloval se znalostí větné perspektivy.

Mohli bychom říci, že v našem případě promluvové modifikáty natolik zobecněly, že nabyly povahy typu.³ Ovšem ne všechny původně promluvové jevy ustálily se ve stejné míře. Někdy se i u jednoho typu najdou jemné difference. Tak např. z často citovaných vět typu *bylo mráz* lze na Lašsku považovat za větný typ, podle něhož je možno tvořit další výpovědi, patrně jen případy s podstatnými jmény vyjadřujícími různé okolnosti místní, časové, určení kvantit, tedy okolnosti obvykle postihované příslovci (*bylo konec vojny, bylo večer, bylo pohoda...*).

Závěrem lze konstatovat, že se mluvenost hlásí takřka v každé nářeční výpovědi, že však vlastních prvků, jimiž se mluvenost projevuje, je poměrně málo (opakování větných členů, menší syntaktická sevřenost nářeční věty, specifické slovosledné zákonitosti, elipsa a některé další), neboť celá řada původně promluvových jevů zobecněla a nabyla povahy jevů systémových.

³ M. Grepl, *K podstatě větných typů ve slovanských jazycích*, v tomto sborníku.

